

PR
OST
OR

David McWilliams

Peníze v dějinách lidstva

Příběh a tajemství nejmocnějšího vynálezu

**P R
O S T
O R**

P R
O S T
O R

Peníze v dějinách lidstva

P R
O S T
O R

David McWilliams

Peníze v dějinách lidstva

Příběh a tajemství nejmocnějšího vynálezu

přeložil Martin Pokorný

PRAHA | 2024

David McWilliams

Peníze v dějinách lidstva

Příběh a tajemství nejmocnějšího vynálezu

Z anglického originálu Money. A Story of Humanity,
vydaného nakladatelstvím Simon & Schuster
v Londýně v roce 2024, přeložil Martin Pokorný.

Vydal PROSTOR, nakladatelství s. r. o.,
Nad Spádem 649/10, 147 00 Praha 4,
v roce 2024 jako svou 709. publikaci
a 115. svazek edice Obzor-Historie.

Odpovědný redaktor Radovan Beneš.

Redakce textu Stanislava Kučová.

Jazyková korektura Hana Davidová a Jarmila Slavíková.

Grafická úprava Toman Design.

Sazba a návrh obálky Adam Lederer (ProAL).

Mapy Martin Lubikowski.

Na obálce použita reprodukce obrazu The Tribute Money
od Tiziana ze sbírky The National Gallery v Londýně.

Vytiskla tiskárna Finidr, s. r. o., Český Těšín.

V českém jazyce vydání první.

Money. A Story of Humanity

Copyright © David McWilliams 2024

All rights reserved

Czech edition © PROSTOR 2024

Translation © Martin Pokorný 2024

Maps © Martin Lubikowski

ISBN 978-80-7260-615-3

eprostor.com

prostor@eprostor.com

fb.com/nakladatelstvi.prostor

Pro Sian, s díky za všechno

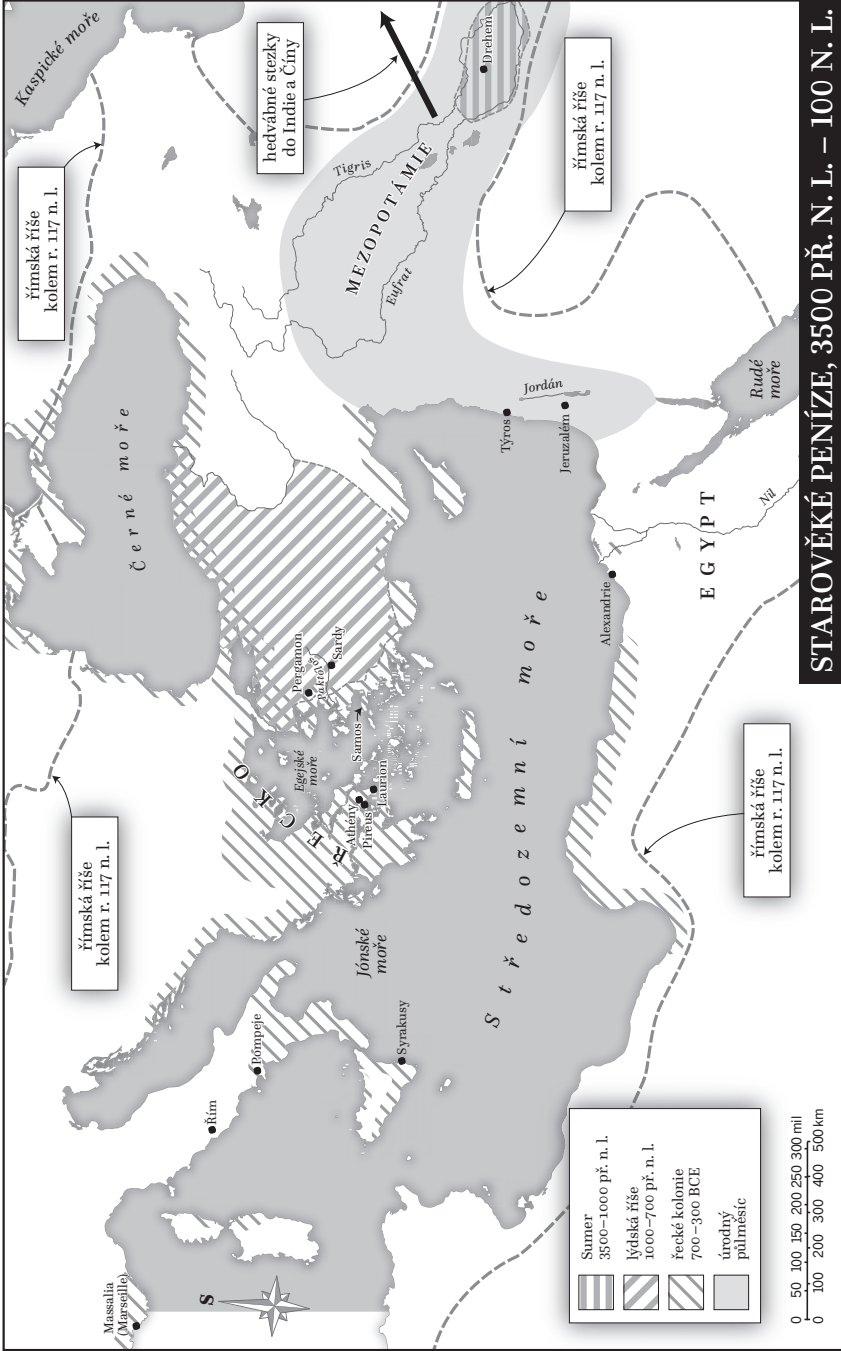
OBSAH

Mapy	13
Předmluva Michaela Lewise	17
Úvod	19
ČÁST PRVNÍ	
PENÍZE VE STAROVĚKU	29
1. Peníze na počátku	31
2. U řek babylonských	38
3. Od smluv k mincím	46
4. Peníze a řecká mentalita	55
5. Říše úvěru	66
ČÁST DRUHÁ	
STŘEDOVĚKÉ PENÍZE	85
6. Soumrak feudální ekonomiky	87
7. Saracénské kouzelnictví	99
8. Ze tmy ke světlu	112
9. Boží tiskař	130
ČÁST TŘETÍ	
REVOLUČNÍ PENÍZE	147
10. Papírové peníze	149
11. Otec monetární ekonomie	164
12. Pastýř peněz	176
13. Peníze a americká republika	190

ČÁST ČTVRTÁ	
MODERNÍ PENÍZE	205
14. Empirismus a evoluční ekonomika	207
15. Peníze před soudem	220
16. Silnice ze žlutých cihel	235
17. Modernistické peníze	248
18. Do propasti	261

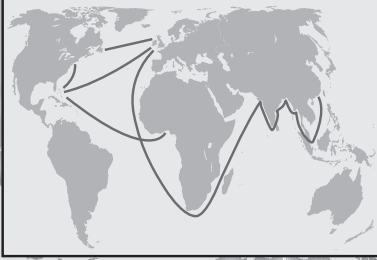
ČÁST PÁTÁ	
PENÍZE ZPROŠTĚNÉ POUT	279
19. Kdo vládne penězům?	281
20. Psychologie peněz	298
21. Vývoj peněz	310

Poděkování	324
Doporučená četba	327
Práva k ilustracím	333
Rejstřík	335

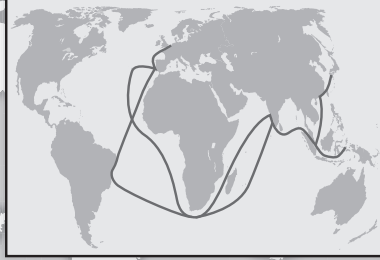

STAROVĚKÉ PENÍZE, 3500 PŘ. N. L. – 100 N. L.

BRITSKÉ OBCHODNÍ TRASY V 18. STOL.

PORTUGALSKÉ OBCHODNÍ TRASY V 18. STOL.

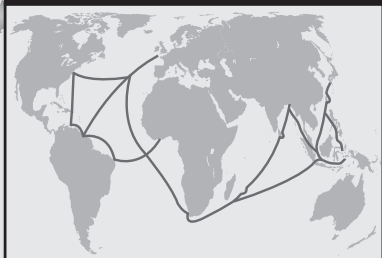

NÁMOŘNÍ PENÍZE, 1694–1804

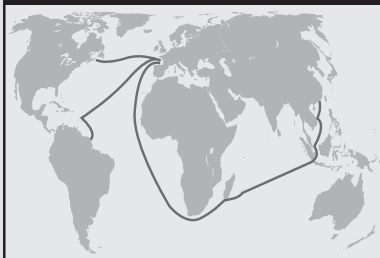
S

NIZOZEMSKÉ NÁMOŘNÍ TRASY V 18. STOL.

FRANCOUZSKÉ NÁMOŘNÍ TRASY V 18. STOL.

• Petrohrad
• Moskva

• Suez

• Nagasaki

Kalkata • Činsura

Amoy
Kanton

FORMOSA

Bombaj

Macao

Tichý oceán

• Aden

Goa

Manila

CEJLON

Brunej

NIZOZEMSKÁ VÝCHODNÍ INDIE

Malakka

BORNEO

JÁVA

• Mombasa
• Zanzibar

AUSTRÁLIE

MADAGASKAR

ŠPANĚLSKÉ OBCHODNÍ TRASY V 18. STOL.

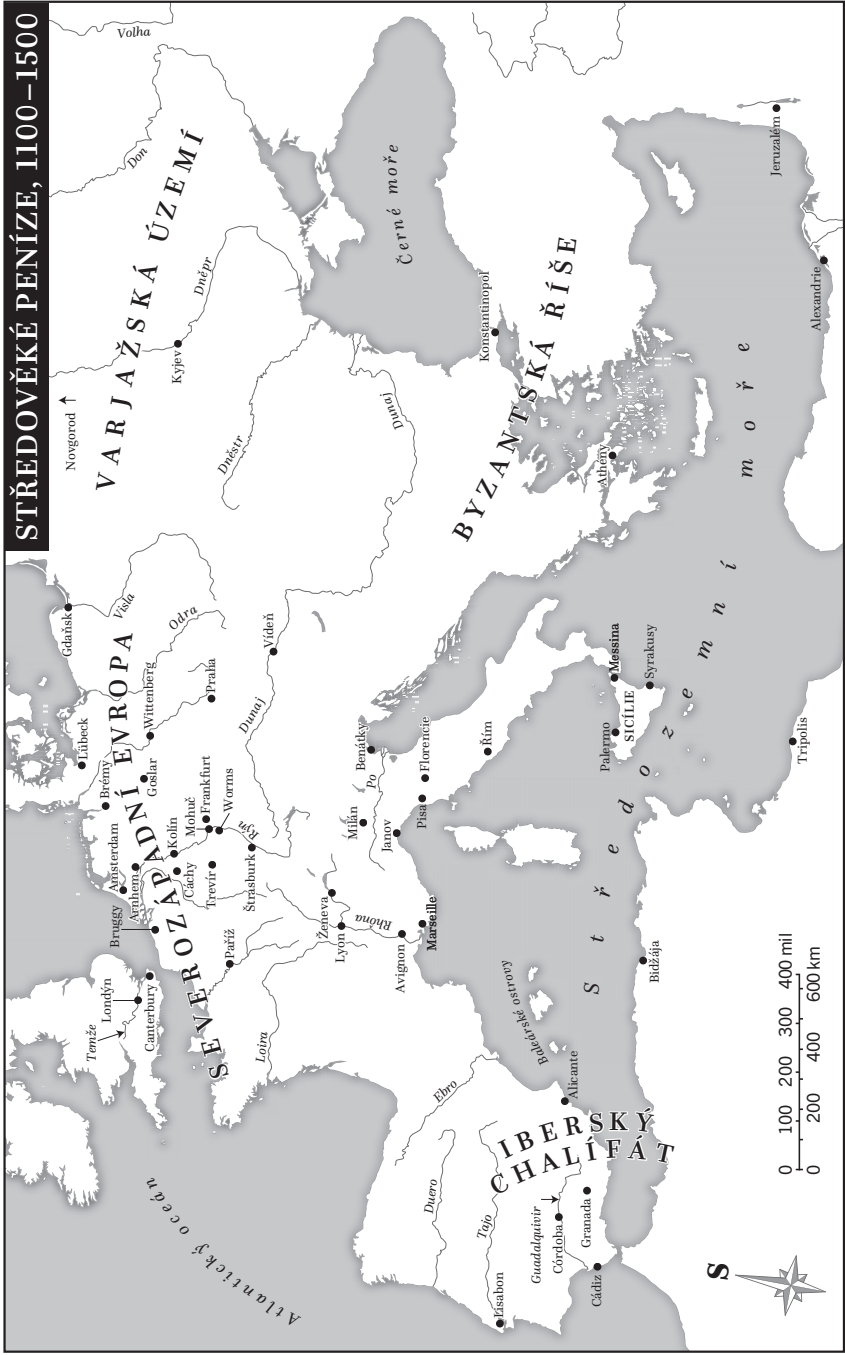

VAN
DIEMENOVA
ZEMĚ

NOVÝ ZÉLAND

m o ř e

STŘEDOVĚKÉ PENÍZE, 1100–1500

PŘEDMLUVA

Jedním z fascinujících rysů této knihy je schopnost propojit peníze s významnými historickými událostmi, u kterých byste takovou souvislost nehledali. I když jste věděli, že různí římscí císařové financovali osobní přepych devalvací měny, nejspíš by vás nenapadlo, jak těsně byla tato devalvace provázaná se zhroucením římské říše. A kdo z nás věděl, že Charles Darwin přišel o velké peníze při spekulaci s železničními akciemi nebo že jeho evoluční teorie zčásti vyšla ze zájmu o ekonomii? David McWilliams nenapsal jen dějiny peněžních a finančních inovací, nýbrž podal nový a přesvědčivý argument pro význam těchto dějin.

Jádro jeho argumentu lze zformulovat následovně: kdekoli jsou přítomny peníze a finanční inovace, tam podnítí řadu cenných změn, k nimž v nepřítomnosti peněz a finanční inovace nedojde. Jedním samozřejmým příkladem je zahraniční obchod, ale existuje i mnoho dalších, méně nápadných. Dějiny finančních inovací mají například značně přímočarý vztah k dějinám umění – přinejmenším tak, jak jim konvenčně rozumíme. Každý, kdo se někdy vypravil ke svatoštěnkům západní civilizace – tedy za památkami antického Řecka, renesanční Florencie či Nizozemí zlatého věku –, zároveň mimoděk zahlédl dějiny finančních inovací. Každý velký umělecký rozmach jako by vyrašil z objevu nějaké verze úvěrového „swapu“.

Dalším zdrojem čtenářského potěšení je způsob, jakým McWilliams vykresluje portréty finančních inovátorů. Tito muži – skoro vždy se jedná o muže – představují podle jakéhosi skrytého zákona přesně

ten typ, u kterého doufáte, že s ním vaše dcera nikdy nezkříží cestu. Johannes Gutenberg, papež Pius II., John Law a mnozí další aktéři McWilliamsova vyprávění jsou podvodníci, kteří předávají štafetu podfukářům a ti zas švindlířům. Všichni mají mimořádný talent zajistit si důvěru lidí okolo, aby s jejich penězi mohli provádět pokusy.

Důvěra je proto na následujících stránkách zásadním tématem. Všechny rozmanité peněžní a finanční vynálezy – mince, účetní knihy, podvojný účetnictví, rezervní měny, papírové peníze, centrální banky, hypotéky a tak dále – jsou vyjádřením jistého druhu důvěry, která podle všeho přežívá bez ohledu na to, jak těžce jí bylo zneužito. V téže době, kdy Nizozemci nafoukli proslulou tulipánovou bublinu, vymysleli také věčný dluhopis čili půjčku, jejíž jistina se nespácí. „Dokážete si představit,“ táže se McWilliams, „jak velká důvěra v peníze musí ve společnosti panovat, aby někdo financoval půjčku, o níž ví, že nebude nikdy splacena, a přesto to považoval za rozumnou formu úspor?“ Jako bychom všichni mlčky souhlasili, že sebevíc zrazovaná finanční důvěra je čímisi příliš cenným, čeho se nedokážeme vzdát.

Nejnovějším zvratem v tomto příběhu jsou samozřejmě kryptoměny. Zrodily se z nedůvěry k vládám a bankám, ale i ony zreplikovaly nutnost důvěry a jejího porušování. Současné dění McWilliams vnímá v kontextu dějin peněz jakožto boje za právo těšit se důvěře. „V nadcházejících letech,“ píše, „proběhne velká bitva mezi soukromými penězi, jež emitují soukromé entity, a veřejnými penězi, jež vydávají orgány státu jménem občana.“ Ať už v sobě budoucnost skrývá cokoli, McWilliamsovi je u tohoto tématu radno důvěřovat. Vždyť někomu věřit musíme.

Michael Lewis, květen 2024

ÚVOD

PRACHY Z NEBE

Zkuste si představit, že z nebe prší peníze. Jak byste reagovali? Spěchali byste věc nahlásit na policii, nebo si raději bez cirátů nacpali kapsy? Nejspíš to druhé, vidíte. A přesně s takovou reakcí počítal Hitler, když za války plánoval shodit na Británii miliony liber. Führer dobře věděl, k čemu dojde, když peníze ztratí hodnotu. Na vlastní kůži zažil hyperinflaci Výmarské republiky a uvědomoval si, jak jedinečnou zbraní se oběživo může stát. Peníze dokážou otrávit samotnými základy státu – jak si uvědomoval i Hitlerův ideologický protivník V. I. Lenin, podle něhož lze jakoukoli společnost zdaleka nejsnáze podrýt „zprzněním její měny“.

Londýnská *Daily Chronicle* otiskla s Leninem 23. dubna 1919 rozhovor, v němž čteme, že sovětský vůdce hodlal eliminovat moc peněz, a zničit tak veškeré přetrvávající pozůstatky někdejšího carského státu:

Naše státní pokladna denně produkuje statisíce rublových bankovek ... záměrně s cílem zničit hodnotu peněz. ... Nejprostším způsobem, jak vyhladit samotného ducha kapitalismu, je proto zaplavit stát bankovkami s vysokou nominální hodnotou, ale bez jakýchkoli finančních záruk. Storublová bankovka je v Rusku již dnes skoro bezcenná. Brzy i nejprostší mužik pochopí, že je to pouhý cár papíru, ... a velkolepá iluze hodnoty a moci peněz, na níž spočívá kapitalistický stát, se zhroutí.¹

1/ Citát objevili ekonomové Michael V. White a Kurth Schuler, „Retrospectives: Who Said ‚Debauch the Currency‘: Keynes or Lenin?“, *The Journal of Economic Perspectives*, 23, 2009, s. 213–222.

Ačkoli Hitler a Lenin zastávali diametrálně odlišné ideologie, oba vy-
tušili fenomenální moc peněz: jejich sabotováním rozkotáte samotnou
tkáň společnosti. O přísně tajném plánu shodit na Británii miliony
bankovek vědělo jen několik členů vrchního německého velení. Hrsta
loajálních poddaných by možná šla věc poctivě nahlásit, nicméně
většina Britů – předpokládal Hitler – by si úlovek nacpala pod matraci.
Penězi posedlý „národ kupčků“, za nějž Brity pohrdlivě považoval
Napoleon, by tak přispěl k vlastní záhubě. Jakmile by padělané peníze
pronikly do oběhu, systémem by otřásla inflace – zvláště vzhledem
k faktu, že velká část britských hospodářských zdrojů podléhala vá-
lečným regulím. Volně se obchodovalo jen se základním zbožím, je-
hož cenami by nová situace otřásla. Za stavu nouze by příliv nových
peněz ceny vyšponoval a vyvolal paniku. Hitler doufal, že jí doposud
klidní a poslušní Britové podlehnou, následný chaos podryje vlaste-
neckou morálku a ochromí obranyschopnost země.

Vývoj Hitlerovy nové zbraně se rozeběhl v červenci 1942. Tak roz-
sáhlou padělatelskou operaci svět neviděl. Velitelům koncentračních
táborů byl rozeslán telegram s příkazem vyčlenit tiskaře, grafiky,
výtvarníky, koloristy, sazeče, papírníky a bývalé pracovníky bank.
Kromě toho akce vyžadovala šifranty a matematiky schopné roz-
luštit číslovací kód britské měny. Z lágrů rozptýlených po celé třetí
říši se do Sachsenhausenu dopotácel zoufalý průvod traumatizova-
ných a vyhladovělých vězňů. Těch 142 duší dostalo za úkol zničit Bank
of England. Koncentračníci dohromady vytiskli 132 610 945 falešných
liber šterlinků, což odpovídá asi 7,5 miliardy dnešních liber.² Ke sho-
zení falešných bankovek nad Británií by bylo zapotřebí mnoha sto-
vek německých bombardérů. Ty měl Hitler k dispozici v květnu 1942,
kdy plán vymýšlel, jenže v roce 1943, kdy byly padělané peníze hotové,
už panovala zásadně odlišná situace.³ Německo prohrávalo, kapacity
luftwaffe vázala sovětská fronta a neexistoval žádný schůdný způsob,
jak zdroje nutné pro zamýšlenou operaci vyčlenit.

2/ Lawrence Malkin, *Krueger's Men. The Secret Nazi Counterfeit Plot and the Pri-
soners of Block 19*, Hachette, New York 2006, s. 177.

3/ Tamtéž, s. 62.

Hitler ovšem neměl Bank of England pod kontrolou, zatímco Lenin mohl k vyvolání žádoucího chaosu využít oficiální ruskou tiskárnu cenin. Oba sledovali podobné cíle: jak to vyjádřil ruský vůdce, chtěli rozbít „velkou iluzi hodnoty a moci peněz“. Oba diktátoři a démoničtí psychologové rozuměli lidským slabostem, dokázali kočírovat davy a věděli, do jakých hlubin může člověk upadnout.

Moc peněz překonává náboženství, ideologii i armádu. Manipulace s penězi neohrožuje cenový systém, inflaci a ekonomiku: kdo ovládá peníze, ovládá lidské myšlení. Historie Hitlerova padělatelského plánu to dokládá.

SLEPÁ SKVRNA EKONOMŮ

Globální diskusi o penězích má pod palcem moje profese. My ekonomové jsme se vyhlásili za velekněze nového náboženství, jež má lidu zvěstovat mystéria peněz. Kariéru monetárního ekonomy jsem zahájil v irské centrální bance, tedy v samotném sakrosanktu, v němž kouzlem vznikají peníze. Stejně jako katolický kněz proměňuje hostii v tělo Krista, centrální bankéři proměňují bezcenné papírky v peníze. Slušný zázrak, a všichni v něj věříme, takže musí být opravdový. Jenže – je opravdový? Kdepak: peníze jsou abstraktní entita a nesou hodnotu jen díky tomu, že v ně my ostatní – když ne všichni, tedy většina – věříme. Víra i peníze jsou plodem lidské imaginace.

Z centrální banky jsem přestoupil do investičního bankéřství. Tady se peníze vyčarované centrální bankou umocňují do odlišné podoby, třaskavého příslibu, který nazýváme „úvěr“. Centrální banky a komerční banky společně řídí peněžní svět a mají pod kontrolou, kolik peněz je v oběhu, kdo je dostane a za jakou cenu. Jde o klíčové instituce, jež řídí čistě mechanickou stránku koloběhu peněz a objasňují kolotání peněz v ekonomice. Ekonomové vám můžou poradit, co podniknout, když je peněz moc anebo málo. Jenže porozumění rouřám, kterými peníze protékají systémem ekonomiky, nepostihuje tu nejzajímavější stránku věci. Instalatér sice chápe, jak voda skrz roury protéká, ale nemusí umět vysvětlit, proč je nutná k životu. Na

penězích je nejpozoruhodnější to, jak na nás působí: jak nás mění, co nám dovolují dělat a jak v nás probouzejí ty nejhlubší instinkty, zčásti prospěšné, zčásti strašlivé. Přestože jsem byl po řadu let dobře placeným příslušníkem ekonomické branže, dospěl jsem k závěru, že většina ekonomů penězům nerozumí.

Ekonomové zbavují peníze jejich nejvzrušivějšího aspektu. Peníze jsou nabitě emocemi: dokážou být provokativní, svůdné, nebezpečné i povznášející. Skýtají moc, nadvládu i svobodu. Přinášejí nezávislost. Motivují nás a rozpoutávají v nás energii – přičemž na každém jednotlivci záleží, jak s ní naloží. Někteří lidé by chtěli potenciál peněz rozdělit a rozdat, jiní ho chtějí hromadit. Peníze lidské morálce neukládají žádné meze ani cíle, jen jí rýsují širší dosah působnosti. Pokud si někdo myslí, že hrabivost je dobrá věc, bude se chovat stejně i ve vztahu k penězům. Pokud věří v rovnost a lidská práva, možná peněz využije k jejich dosažení. Podstatné je, že peníze vznikají díky našim představám, mění se spolu s námi a proměňují nás.

Ať se nám to líbí nebo ne, dnes se kolem téhle zvláštní představy, kterou Lenin prohlásil za „velkolepou iluzi“, točí svět. Peníze vynalezené před tisíci lety stojí v centru moderní kultury a poskytují univerzální jazyk, jemuž rozumějí bohatí investoři v Silicon Valley i chudí říkšové ve Starém Dillí. Penězům rozumějí a s jejich pomocí se domluví i lidé, kteří od sebe žijí tisíce kilometrů daleko a nesdílejí společný jazyk ani zvyklosti. Síla peněz diktuje celoplanetární toky lidí, zboží a myšlenek. Peníze oceňují naši práci, naše nadání i naši budoucnost. Jak si ukážeme níže, k historicky nejstarším charakteristikám peněz patří schopnost již dnes udat cenu zítřka. Co jiného je úrok než peněžně vyjádřená cena času? Když si vezmete hypotéku na třicet let, mimoděk tím kreslíte obrázek toho, jak budete žít za třicet let. Skrze peníze si představujete vlastní budoucnost.

Peníze určují vztahy mezi zaměstnancem a zaměstnavatelem, kupcem a prodejcem, obchodníkem a výrobcem – ale vymezují také svazky mezi ovládaným a vládcem, státem a občanem. Peníze zpřístupňují rozkoš a stanovují cenu touhy, umění, kreativity. Motivují nás k práci, úspěchu, vynalézavosti, odvážným sázkám. A probouzejí také temnou stránku lidské povahy, když podněcují k hamižnosti, revnivosti,

nenávisti, násilí a samozřejmě kolonialismu, který byl často poháněn vyhlídkami na ohromné finanční zisky. Peníze jsou komplexní v důsledku toho, jak komplexní jsou lidé.

KOUZELNÝ NÁSTROJ

Peníze představují zvláštní technologii, kterou si lidé vymysleli, aby se zorientovali ve stále komplexnějším a provázanějším světě. Chápat peníze jako nástroj či technologii je nezvyklé – a nejde přitom o to, že bychom na peníze nemysleli, naopak na ně nejspíš myslíme víc, než nám je libo. Potřebujeme je k životu a pod tlakem nutnosti jsme málokdy schopni zkusit se nad nimi zamyslet z odlišného úhlu. Pokud nemáte dost peněz, tak přemýšlíte, jak si je opatřit. Pokud jich máte spousty, přemýšlíte, jak o ně nepřijít. Většina lidí by si přála mít peněz víc, a kdybychom znali snadný způsob, jak si je opatřit, nejspíš bychom ho využili. Za peníze si koupíte svobodu: elementární příslib, z něhož pramení jejich lákavost, zní, že kdo je vyzbrojen penězi, má svůj život pevněji pod kontrolou a může ho snáz změnit.

Vzhledem k této ústřední roli peněz v našem životě se nad nimi málokdy zamýšlíme teoreticky. Neklademe si poměrně jednoduché otázky typu: Co jsou peníze? Odkud se berou? Může se stát, že dojdou? A můžeme jich vygenerovat víc? Možná se na této absenci teoretických otázek ukazuje, jak ohromným úspěchem peníze jsou. Dokud tečou a svět se točí, vyhovuje nám prostě jen vědět, že existují, aniž bychom pátrali po podrobnostech jejich vzniku.

Výklady dávných lidských dějin se opakovaně zaměřily na určitý zdroj energie nebo na *materiální* technologii, která jim dopomohla k pokroku, například na vynález kola, objev uhlí nebo sestrojení pluhu. Co ale *sociální* technologie, tedy technologie podněcující ke spolupráci, které tak přispěly ke vzniku struktur zaměřených na společné cíle? Jedním takovým nástrojem byl jazyk: vznikl desítky tisíc let a dal lidem možnost přesněji a inteligentněji komunikovat a navázat hlubší spolupráci. Výraznější tempo však společenská kooperace nabrala až s nástupem zemědělství před několika tisíci lety. Namísto aby

se mezilidský kontakt tak jako doposud omezoval na bližší či vzdálenější příbuzné, začali lidé zakládat dlouhodobé formy osídlení, přesahující rodinná pouta.

Všichni známe mantru, že peníze jsou zdrojem všeho zla. Jenže peníze jsou také nástrojem míru. Namísto pobíjení sousedů kvůli jídlu a majetku se před trvale usedlými zemědělskými společnostmi vynořila nová možnost, totiž obchodovat s využitím peněz. Peníze nabízely alternativu oproti zbraním. Pokud můžeme za dojednané ceny provádět směnu v okruhu vlastního kmene i v kontaktu s cizinci, není pak válčení zbytečné?

Obchod umožnil mírovější soužití různých skupin lidí, někdy i naprosto cizích, pocházejících z odlišných oblastí a kultur. A nevyměňovali si jen zboží: nabídka a poptávka stimulovala též šíření myšlenek, společenských norem, vynálezů a inovací. S přechodem k zemědělství se lidstvo vydalo po cestě, která ho nakonec dovedla až k městům, národům a imperiálním říším s centrálními mocenskými strukturami a pevně danou společenskou hierarchií. Pravěcí sběrači se v neustálém boji o život potýkali s matkou přírodou. Když ale lidstvo přikročilo k obdělání půdy, vznikly tím potravinové přebytky, které stát mohl zdanit. Objevili jsme písmo, geometrii, astronomii, čísla, matematiku, filozofii, architekturu a politické myšlení, tedy nástroje toho, co označujeme za civilizaci. Její kolečka se točila a na svět přicházel jeden objev za druhým: domestikace zvířat, pěstování a křížení rostlin, lepší techniky skladování potravin, námořní doprava. Jednu fundamentální technologii však přehlízíme. Základem a motorem civilizačního rozmachu byly peníze.

Čím byly lidské společnosti složitější, tím pevnější pozici v nich obsadily peníze. Starověké civilizace, které s užíváním peněz začaly, tím získaly náskok před ostatními a vedlo to k inovacím, jež radikálně změnilo vývoj lidstva. Jak si podrobně předvedeme níže, peněžní technologie vyvolává otřesy a nové peněžní formy rozvrací starší systémy v neustálém monetárním koloběhu, který stimuluje hospodářský, společenský a politický vývoj.

PLUTOFYTY

Pět tisíc let využívání peněz způsobilo zásadní proměnu lidského druhu, mezilidských vztahů i vztahu člověka ke zbytku planety. Můžeme směle prohlásit, že se pro *homo sapiens* jedná o vůbec nejdůležitější a bytostně určující technologii. My lidé jsme se vyvíjeli souběžně s penězi: utvářeli jsme peníze a peníze utvářely nás. Antropologové často označují lidský druh za „pyrofyty“, tedy druh vzešlý z užívání ohně.⁴ Výklady shromážděné v této knize jsou propojeny myšlenkou, že za posledních pět tisíc let se náš druh – a omlouvám se jazykovým puristům za vymyšlené slovo – stal *plutofytním*, tedy že jde o druh, který se adaptoval na peníze a je jimi ve svém vývoji formován. Technologií, která po čtyři sta tisíc let formovala vývoj lidstva nejvýrazněji, byl oheň, ale má kniha hájí tezi, že hlavní technologií, která lidstvo formuje v průběhu posledních pěti tisíc let, jsou peníze. Bývali jsme pyrofytním druhem, postupně jsme se změnili v druh plutofytní. Tématem následujících stránek je vztah mezi zvědavým lidoopem a jednou podivuhodnou technologií.

Na rozdíl od jiných technologií jsou peníze efemérní. Leží nám v hlavě a reprezentují hodnotu, ale samy o sobě jsou bezcenné. K jejich fungování je zapotřebí poměrně vysoká míra mentální abstrakce. Platí tu zdánlivý paradox: hodnotné jsou peníze tehdy, když jich je hodně – ne když jich je málo. Tím připomínají jinou podivuhodnou lidskou technologii, totiž jazyk. Peníze i jazyk jsou masové fenomény. Čím více se mezi lidmi peněz nebo jazyka užívá, tím jsou tyto nástroje hodnotnější. Stejně jako se dialekty začleňují do rozsáhleji užívaných a užitečnějších jazyků, začleňují se různé formy peněz, původně určených pro obchodování v menším společenství, do rozsáhlejších, užitečnějších a adaptabilnějších peněžních systémů; nejvýznamnějším z nich je dnes americký dolar.

Ústřední charakteristika peněz – totiž to, že reprezentují univerzální hodnotu, které všichni rozumějí a akceptují ji – patří k úhelným

4/ James C. Scott, *Against the Grain. A Deep History of the Earliest States*, Yale University Press, New Haven 2017.

kamenům dnešních uspořádaných společností. Peníze patří k nejspůdnějším a nejudržitelnějším idejím posledních pěti tisíciletí. Všechny ostatní způsoby organizace komplexních lidských společností – ať šlo o feudální systémy navázané na půdu, o pyramidy šlechtických titulů nebo o utopie komunistické nirvány – postupně vymizely ve prospěch společnosti primárně založené na penězích.

OD LOVCE-SBĚRAČE KE SBĚRAČI DAT

Drahý čtenáři, vydáváš se na dobrodružnou cestu s ekonomem, který přestal vlastní branži důvěřovat, pokud jde o schopnost vysvětlit historii peněz. Podíváme se na mnoho kultur, jež ve vývoji peněz sehrály roli, a povšimneme si, do jaké míry se na tomto poli pouštěly do inovací. Uvidíme, že se období, během nichž různé společnosti prokázaly šikovnost při zacházení s penězi, časově kryla s dalšími zásadními objevy typu písma, matematiky, práva, demokracie či filozofie. A tento časový souběh podněcuje k otázce: Co čemu předchází? Vedly peníze ke vzniku ostatních inovací, nebo naopak tyto jiné inovace podnítily vývoj peněz?

Začneme v Africe u nejstarších archeologických nálezů, jež svědčí o schopnosti počítat, a možná dokonce – pro dobu kamennou překvapivě – vést jednoduché účetnictví. Odtud postoupíme k prvním penězům v mezopotámském městském osídlení kolem poloviny 4. tisíciletí př. n. l. Uvidíme, že pramenem řecké civilizace s jejím pojetím logiky, demokracie a filozofie byla schopnost obchodovat s využitím mincí a že velká římská říše nestála jen na vojenských výbojích, ale také na poskytování úvěru. Na počátku evropského středověku užívání peněz oslabilo a spolu s tím mizely další pilíře antické civilizace: menší oběh peněz bránil pokroku. Nový nástup peněz v 11. století však podnítl rozkvět Florencie, zrod renesance a později nástup reformace. Historii peněz budeme sledovat v revoluční epoše od Nizozemské republiky v 16. a na počátku 17. století až po americkou a Francouzskou revoluci v 18. století. Temnou stránku peněz odhaluje evropská kolonizace, kdy se zájmy peněz ocitly ve střetu s lidskou důstojností

a peníze bohužel zvítězily. Prozkoumáme souvislost peněz, liberálního smýšlení a intelektuálního pokroku v 19. století a od Darwinových teorií se přes modernismus dostaneme k dnešku.

Jak uvidíme, každý další přelom ve využívání peněz – úrok, mince či účetní knihy – vedl k dalším inovacím a jedna změna se odvíjela od druhé. Výklad pro každé časové období je nutně výběrový a zaměřuje se na ty peněžní inovace, které podle mého názoru objasňují vzájemnou podnětnou souvislost mezi penězi a civilizačním pokrokem. Tuto knihu napsal bílý, respektive narůžovělý Ir v Dublinu. Kdyby ji napsal někdo jiný někde jinde, předestřel by odlišné, ale přitom stejně platné historie. Doufám, že pro vás vybrané příběhy budou stejně poutavé a zajímavé, jako byly pro mne, když jsem je psal.

Cestou se seznámíme s Kušimem, vůbec prvním člověkem, jehož jméno se dochovalo písemně. Na scénu vystoupí historicky první ekonom Xenofón, císařové Nero a Vespasián, dokonce i Ježíš. Navštívíme světy Danta Alighieriho, Fibonacciho, Gutenberga a Petra Velikého, strávíme nějaký čas s Jonathanem Swiftem, Charlesem Talleyrandem a Alexanderem Hamiltonem, navštívíme Charlese Darwina, Rogera Casementa, Jamese Joyce a Judy Garlandovou. Před zastávkou u kryptoměn se seznámíme s největším světovým padělatelem, zažijeme chaos v newyorském televizním studiu stanice Fox News onoho dne v roce 2008, kdy zbankrotovala banka Bear Stearns, a představíme si lidi, kteří dnes mají pod palcem globální toky peněz.

Podle řeckého mýtu Zeus potrestal Prométhea, který lidstvu daroval oheň, jelikož hrozilo, že lidé pomocí této mocné technologie přemůžou bohy. Řekové si uvědomovali, že ovládnutí ohně vyznačuje hluboký posun ve vztahu mezi lidmi a zbytkem planety. Představovali si stvoření člověka ze čtyř prvků: země, vzduchu, ohně a vody. Tyto síly formovaly jejich svět. Před zhruba pěti tisíci lety člověk vynalezl další sílu, pátý živel: peníze. Pokud oheň představoval prométheovskou sílu dávného světa, pak peníze představují prométheovskou sílu světa moderního. Chytrý lidoop zformoval svět v dobrém i ve zlém způsobem, který by byl podle mého mínění bez peněz vyloučen.

Historie peněz je příběhem lidstva.

ČÁST PRVNÍ

PENÍZE VE STAROVĚKU

1. PENÍZE NA POČÁTKU

BLOCKCHAIN Z DOBY KAMENNÉ?

Královský belgický institut přírodních věd v Bruselu přechovává ve sbírkách kost z Ishanga, starou asi dvacet tisíc let. Byla objevena na březích Konga roku 1950, zhruba sto let poté, co evropské kolonisty uchvátily komerční možnosti této tehdy vcelku neprobádané řeky, která protéká střední Afrikou a dodnes zůstává tepnou regionu. Po tisíce let fungovala jako obchodní dálnice.

Kost z Ishanga pochází ze stehna paviána a je do ní vyryta série zářezů. Ohledně účelu, který artefakt plnil, vedou archeologové spory, ale spekuluje se o tom, že každý zářez zaznamenává částku, kterou někdo někomu dluží, a že společně registrují uzavřený obchod nebo soubor „má dát“ a „dal“. Vrypy v kosti mohou vyznačovat, že obchody byly splaceny, čímž se transakce maže, nebo že na splátku naopak čekají.⁵ Pokud kost z Ishanga sloužila k zaznamenávání obchodní transakce, pak její zářezy představují také první známý příklad hodnoty, což je vysoce sofistikovaný pojem. Hodnocení vychází z abstraktního uvažování, mimo jiné proto, že předmět, kterého si cením, a cena, kterou jsem za něj ochoten dát, se může zcela lišit od ceny, kterou téže věci přisoudíte vy.

5/ Podrobnější rozbor možné funkce kosti z Ishanga viz George Gheverghese Joseph, *The Crest of the Peacock. Non-European Roots of Mathematics*, Princeton University Press, Princeton 1991, kap. 2.

Je možné, že naši afričtí předkové tuto nesnáz překonali pomocí rudimentární formy obchodu, a pro ten potřebovali účetnictví? Jelikož příběh lidstva začíná v Africe, nemělo by nás překvapit, že tam začíná i příběh peněz. Uprostřed všech dohadů jedno víme jistě: tihle Afričané uměli počítat. Kost z Ishanga představuje nesmírně starou technologii záznamu, a pokud tito předkové počítali kvůli obchodování, pak je pravděpodobné, že základní měnu tvořili lidé. Prvotním hříchem peněz bylo otroctví.

Podle standardní verze dějin našeho druhu se lidé stěhovali, pak se usadili, znovu se stěhovali a poté se před asi sedmi tisíci lety znovu usadili v malých komunitách, jejichž organizace z velké části stála na penězích. Teorie obchodu opřená o kost z Ishanga se však domnívá, že naši afričtí předkové možná uvažovali o penězích mnohem dřív. Vrypy do kosti z Ishanga vyřezali lovci-sběrači na úsvitu nového světa. Klíčový význam pro společnost z doby kamenné měla technologie, která poděšila Dia: oheň.

EVINA KUCHYNĚ

Archeologové, antropologové, biologové i historikové starověku zdůrazňují, jak zásadně závisela domestikace lidského druhu na ohni. Americký antropolog James Scott zachází ještě dál a označuje nás za druh adaptovaný na oheň čili za „pyrofyty“.⁶ Adaptací na oheň se změnila naše těla, naše prostředí i to, která zvířata jsme lovili a se kterými jsme žili. Setrvali jsme u kočování, avšak náš lov a sběračství se zaměřily úžeji, jelikož jsme si pomocí ohně zajistili dostupnost více živin při vynaložení menší námahy.⁷

Lidé užívají ohně přes čtyři sta tisíc let. Oheň jim při kočování umožnil zakládat si během roku tábory na různých místech. Možná si lovce-sběrače představujeme, jak se bezcílně potulují, podnikají

6/ Scott, *Against the Grain*, s. 38.

7/ Jared Diamond, *Guns, Germs and Steel. A Short History of Everybody for the Last 13,000 Years*, Vintage, Londýn 1998, s. 111–112.

nahodilé výboje a jsou zcela bezmocní vůči prostředí, vydáni napospas rozmarům přírody. Rozumnější bude představovat si je jakožto propojené organizačním systémem, který můžeme označit za počátek ekonomiky: nikoli ekonomiky s měnou, daněmi a podobně, nýbrž ekonomiky ve smyslu společenské struktury, s hierarchiemi, kterým kmen rozuměl.

V epoše kočovného hospodářství byla většina souše pokryta hustým, takřka neprostupným lesem. Přetvořením krajiny si bylo možné usnadnit každodenní život. Lovci-sběrači si povšimli, že přírodní požáry pročistí široké pásy lesa a odhalí skrýše a hnízda zvířat vhodných k jídlu. Povšimli si, jak se vegetace po požáru rychle změní a hustý dřevní porost vystřídají rychle rostoucí traviny.⁸

Evoluční dopad ohně je nedocenitelný. Oheň umožňoval vařit. Potrava rovná se energii, a zvýší-li se rozmanitost stravitelné potravy, vzrůstá tím přijatá energie. Před ovládnutím ohně lidé jedli výhradně syrové rostliny a maso zvířat. Oheň jim dodal mnohem stravitelnější potravu: pracné žvýkání a trávení z valné části odpadá díky vaření, které nám s vynaložením méně energie dodá více kalorií. Kromě toho vaření získalo společenský rozměr, jelikož sednutím k jídlu okolo ohně se utvořil pevný bod každého kmene. Zkusme si naše předky v duchu představit, jak se shromažďují kolem ohně, vaří, žvýkají, baví se, zahřívají se, laškují spolu, vyměňují si novinky, pozorují hvězdy, vytvářejí si představy o světě a o vesmíru a vyprávějí si příběhy.

Tvůrcové jeskynních maleb v Lascaux na území dnešní Francie, zachycujících koně, vysokou a další divokou zvěř, možná tyto obrazy vymýšleli před sedmnácti tisíci lety společně u ohně. Technologie ohně šetřila čas, otevírala prostor a umožňovala lidem věnovat se abstraktním aktivitám, jako je umělecká tvorba, sebevyjádření a imaginace.

8/ Scott, *Against the Grain*, s. 38.

POPULAČNÍ EXPLOZE

Zhruba před čtrnácti až jedenácti tisíci lety se ve Střední Americe, v Číně a na území tzv. úrodného půlměsíce objevilo zemědělství.⁹ Pro případný vzájemný vliv neexistují žádné důkazy; každá civilizace podle všeho objevila zemědělství samostatně v reakci na tlak mohutné přírodní síly. Tou silou bylo globální oteplování.

V době ledové byla planeta nejen chladnější – valnou část dnešní severní polokoule pokrýval ledový příkrov –, ale také a především sušší. V Irsku jsme zvyklí spojovat si chlad s vlhkem, ale když nastane opravdová zima, je daleko méně vodní páry, oblačnosti a deště. V době ledové byl náš svět studený a suchý, což brzdilo jakýkoli růst. V takovém podnebí nepřichází zemědělství v úvahu: upnout se k tomu, že vám jeden konkrétní kus půdy dodá potřebnou energii, je příliš riskantní.

S tím, jak se zvýšily teploty a vrstvy ledu roztály, začal všude bujet život. Zeměkoule se oteplila, zvýšila se na ní vlhkost a lidé začali obývat místa, kde si mohli opatřit více potravy. Nedošlo k tomu přes noc – lovci-sběrači nejspíš ještě po tisíce let soustředili hlavní pozornost na výboje a lov, zatímco zemědělství provozovali jen jako cosi navíc. Toto dílčí obdělávání půdy nejspíš zůstávalo pravidlem po tisíce let, dokud se v něm člověk dostatečně nezdokonalil. Nezapomínejme, že v sázce byla energie. Kolik energie mohou lidé díky zemědělství získat, s jak vysokou intenzitou lze rolnictví provozovat a o jak stabilní zdroj půjde? Rostlinná zrna se krůček po krůčku stávala zdrojem, na který lze spoléhat.

Lidé usazení v osadách, kolem nichž se nadále potulovali lovci-sběrači, hledali výživné plodiny, které by šlo snadno pěstovat, rychle sklídit a snadno skladovat. Řešení skýtalo obilí. Obilí snadno rostlo, mělo vysokou výnosnost, dalo se rychle pěstovat a do několika měsíců od zasetí sklídit. Navíc evoluce obilninám dopřála schopnost samoopylování. Tyto kvality obilí sehrály klíčovou roli v tom, že se kočovní lovci usadili. Teplejší planeta skýtala hojnější úrodu, zrodilo se zemědělství a lidé si začali ochočovat zvířata. Vzhledem ke snadnější

9/ Scott, *Against the Grain*, s. 3, 43, 46; Diamond, *Guns, Germs and Steel*, s. 111, 142.

dostupnosti bílkovin, která odtud vyplývala, bychom očekávali náledný rychlý nárůst populace. Ale to se nestalo.

Prvních několik tisíciletí usedlé existence přineslo lidstvu epidemický holokaust. V období přechodu od kočovného způsobu života k zemědělství lidi kosily zvířecí choroby jako chřipka, spalničky, neštovice, tyfus a různé druhy moru. Patogeny přeskočily z nově ochočených zvířat na lidi, jejichž imunitní systém se s těmito mikroskopickými vetřelci ještě nesetkal. Během prvních několika tisíc let domestikace, zhruba v období 10 000–5 000 let př. n. l., byly krávy a prasata pro lidstvo stejnou hrozbou jako lidstvo pro ně.

Odborníci odhadují, že před dvanácti tisíci lety žily na Zemi zhruba čtyři miliony lidí. Za následujících pět tisíc let populace vzrostla na pouhých pět milionů – její růst brzdily smrtící pandemie. Imunitní systém kočovníka, který od něj zdědil usedlý zemědělec, na ně nebyl připravený. Vybudování imunity trvalo mnoho generací.

Zhruba před sedmi tisíci lety začaly evoluční mechanismy zabírat, imunitní systém dědil kódy, které mu pomáhaly identifikovat vetřelce a zajistit přežití, a populace si osvojovala odolnost na stále větší počet známých patogenů. Přibližně v té době podle všeho nabralo tempo zalidňování planety. V době, kdy Ježíš vyháněl kupčičky z chrámu, už světová populace činila asi sto milionů lidí – což je dvacetinásobný nárůst za pouhých pět tisíc let.

MECHANISMY ŘEŠENÍ

Usazené komunity se rozrůstaly a nabývaly na komplikovanosti, ale některé rysy lovce-sběrače v nich přetrvávaly – a pro jeden z nich používají antropologové termín „společensko“. Když se britský antropolog Robin Dunbar snažil pochopit, proč mají různé primáti různé velké mozky, napadlo ho, zda s velikostí mozku nekoreluje velikost sociální skupiny primáta.¹⁰ A ukázalo se, že velikost mozku

10/ Robin Dunbar, *Human Evolution. Our Brains and Behavior*, Oxford University Press, New York 2016.

a velikost skupiny skutečně koreluje: neokortex – tedy ta část mozku, jež se zabývá komplexním přemýšlením a uvažováním – u primátů roste v přímé úměře k tomu, s kolika jinými primáty obvykle žijí ve skupině. Mozek se vyvíjí tak, aby zvládl množství sociálních kontaktů, které nás čeká. Lidé, kteří si po většinu existence zajišťovali přísun potravy v kočovných skupinkách, mají mozky, jež jsou schopny pojmut život v malém společenství. Nástup zemědělství a zakládání domácností znamenaly, že lidé po několika tisících letech – tedy z evolučního hlediska velmi rychle – začali žít v daleko početnějších komunitách. Lidský mozek potřeboval nástroje či technologie k tomu, aby se v nově nastalé komplexitě vyznal.

Technologii obvykle chápeme fyzicky a představíme si pod ní kladivo nebo automobil, ale existují i technologie sociální. Sociální technologie lidem dovolují efektivněji pracovat ve velkých skupinách a zahrnují jazyk, právo a náboženství. Tyto společenské nástroje, jež se zrodily spolu s urbanizací, se vyvíjely souběžně, vnášely do lidské kolektivní energie řád a zaměřovaly ji ke společným cílům podle jasných pravidel. A sociální technologií – mechanismem, na který lidé přišli, aby se vyrovnali s prudkou změnou ve způsobu života – byly i peníze.

Lovci-sběrači čelili v malých skupinkách přirozeným obtížím, jak je s sebou nese nedostatek potravy a přístřeší. Naproti tomu problémy domestikace jsou problémy velkých skupin; jak bychom řekli dnes, jsou to organizační výzvy. Zdraví, bohatství, distribuce, vztah k cizincům, obchodování s vnějším světem, soužití mnoha lidí v těsné blízkosti – to vše s sebou nese komplikace.

Jakmile lidé začali čerpat energii ze zrna, ocitli se na cestě, která už je modernímu pozorovateli povědomá. Není náhodou, že se nejstarší civilizace objevily v pásmu příhodném pro pěstování obilnin, od úrodného půlměsíce přes roviny v čínském vnitrozemí po Střední Ameriku. S tím, jak světová populace vzrostla za posledních pět tisíc let před začátkem letopočtu z pěti milionů na sto milionů, vznikala v místech, kde byl populační nárůst nejstrmější, naléhavá poptávka po sociálních technologiích. A právě zde nacházíme nejstarší doklady o existenci peněz spolu s jejich blízkými souputníky, totiž písmem a organizovaným náboženstvím.

Obilí má řadu charakteristik, jež vedly k hluboké proměně člověka a organizace lidské společnosti. Zrno lze pěstovat, sklídit a uskladnit, čímž se vytváří přebytek energie, který je pak možné rozdělovat postupně. Jak zasejeme, tak sklízíme. Zásadní bylo, že s přebytkem zrní mohla komunita přijmout hodnotový systém založený na snadno pochopitelné jednotce měření: množství zrní. Určité množství zrní odpovídalo něčemu jinému, například pracovnímu dni nádeníka, čímž se ustavil vztah mezi cenou jídla a cenou všeho ostatního.

Nejstarší peníze měly obilný základ; zrní zajišťovalo penězům univerzální hodnotu. Například v Sumeru (v dnešním jižním a středním Iráku) jeden šekel odpovídal míře ječmene.¹¹ Šekel se dal snadno spočítat a dalo se s ním obchodovat. Sýpka – v každém starověkém městě jedna z nejdůležitějších institucí – regulovala přísun zrna, a tedy i přísun peněz, podobně jako moderní centrální banka. Čím více zrna, čím lepší sklizeň, tím více peněz v oběhu. Pokud byly základní peníze navázány na komoditu typu zrní a braly z ní vnitřní hodnotu, bylo možné snadno ocenit „má dát“ a „dal“, aktiva a dluhy – elementární prvky účetnictví. Obilné ekonomiky vytvářely přebytky, které pak stát mohl danit a odebrat z nich podíl pro vladaře a jejich úředníky. Čím větší přebytek zrní, tím produktivnější je zemědělství dané společnosti a tím komplexnější je sama společnost. Společnost, která je díky své zemědělské produkci schopná nasytit se a ještě cosi víc, nabývá na sofistikovanosti. Zvládne uživit nejen šlechtu, královskou rodinu a další příživníky, ale také kněze, vojáky, obchodníky, kupce a písaře.

Peníze s obilným základem přenesly lidstvo ze světa determinovaného přirozenou technologií ohně do světa hnaného lidskou technologií: penězi. Prométheus předal štafetu. Nestalo se to přes noc, ale dráha dalšího vývoje byla vytyčena.

11/ David Graeber, *Debt. The First 5,000 Years*, Melville House, Londýn 2014, s. 39.